

УДК 378.094.147.091.33:61

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-81-32-36>

ЮРІЙ КШИВАК

<https://orcid.org/0009-0008-0396-432X>

Kshivak.Yuriy@vspu.edu.ua

старший викладач кафедри музикознавства,
інструментальної
підготовки та хореографії

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ВАСИЛЬ ФРИЦЮК

<https://orcid.org/0000-0002-4466-9019>

hfrjdcmr@ukr.net

викладач кафедри музикознавства,
інструментальної
підготовки та хореографії

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

СЕРГІЙ СЕЛЕЗНЬОВ

<https://orcid.org/0009-0001-7686-8223>

Selezniyov.Serhiy@vspu.edu.ua

викладач кафедри музикознавства, інструментальної
підготовки та хореографії

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджено особливості підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації. Автори підкреслюють важливість формування компетентного педагога-музиканта, здатного забезпечити ефективну взаємодію з учнями на основі гуманізму, толерантності та поваги до особистості. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розвитку комунікативної компетентності та ролі емоційного інтелекту в професійній діяльності педагога. Визначено ключові аспекти комунікативної культури вчителя музичного мистецтва, зокрема значення вербальної та невербальної комунікації. Результати дослідження акцентують необхідність створення сприятливого навчального середовища, яке сприятиме професійному становленню майбутніх учителів музичного мистецтва.

Ключові слова: майбутні вчителі музичного мистецтва, професійна підготовка, комунікація, професійно-педагогічна комунікація.

YURIY KSHIVAK

<https://orcid.org/0009-0008-0396-432X>

Kshivak.Yuriy@vspu.edu.ua

senior lecturer at the Department of Musicology,
Instrumental Training and Choreography
of Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi
State Pedagogical University
St. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia

VASYL FRYTSIUK

<https://orcid.org/0000-0002-4466-9019>

hfrjdcmr@ukr.net

lecturer at the Department of Musicology, Instrumental
Training and Choreography
of Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi
State Pedagogical University
St. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia

SERHIY SELEZNIYOV

<https://orcid.org/0009-0001-7686-8223>

Selezniyov.Serhiy@vspu.edu.ua

lecturer at the Department of Musicology, Instrumental
Training and Choreography
of Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi
State Pedagogical University
St. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia

PREPARATION OF FUTURE MUSIC TEACHERS FOR PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMMUNICATION

This article provides an in-depth examination of the process of preparing future music art teachers for professional-pedagogical communication within the modern educational system. Special attention is given to the development of communicative competence as a crucial component of pedagogical mastery, determining the effectiveness of teacher-student interactions. The authors emphasize the importance of harmoniously combining verbal and non-verbal communication methods, considering emotional intelligence and its role in creating a comfortable learning environment. The study outlines key components of professional-pedagogical communication,

including humanism, tolerance, mutual respect, emotional reflection, and adaptation to individual student needs. The authors analyze current trends in the development of communicative culture among music art teachers, based on the integration of knowledge from pedagogy, psychology, musical performance, and art studies. The article also reviews pedagogical approaches that foster the creative potential of students. In particular, it highlights the significance of individual teacher-student work, which ensures the formation of a co-creative atmosphere, supports initiative, and independence in decision-making. Examples of using problem-based learning are provided to stimulate students' cognitive activity and develop their autonomy in choosing creative solutions. Special attention is given to educational-professional programs based on a cultural approach, aimed at developing students' ability to popularize musical culture, apply innovative technologies, and synthesize traditions with modern approaches in performance and teaching. The authors emphasize the necessity of cultivating communicative culture in future teachers as an essential element of professional development and personal growth. In conclusion, it is stated that the successful preparation of future music art teachers for professional-pedagogical communication is possible through the integration of traditional and innovative approaches, the creation of a favorable environment for creative interaction, and the systematic development of their communicative competence. This, in turn, contributes not only to effective interaction with students but also to the formation of harmoniously developed personalities through the means of musical art.

Key words: future music teachers, professional training, communication, professional and pedagogical communication.

Процеси активних змін у суспільстві охопили всі сфери його діяльності, зокрема освітню, яка має забезпечувати підготовку людини до життя у світі багатовимірних зв'язків – від взаємодії з найближчим оточенням до глобальних міжкультурних комунікацій. Особливо важливою є готовність до таких комунікацій майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Враховуючи ці потреби, виникла нагальна необхідність у формуванні висококваліфікованого, компетентного педагога-музиканта нового покоління, здатного змінити підходи до професійно-педагогічної комунікації відповідно до вимог сучасної школи мистецтв. Основою такої комунікації повинні стати гуманізм, повага до співрозмовника, самоповага, визнання особистісної суверенності, неупереджене ставлення до учня у спілкуванні та врахування його інтересів.

На відміну від педагогів інших дисциплін, учитель музичного мистецтва взаємодіє з учнями не лише через слово. Його мовленнєві вміння тісно пов'язані з музично-виконавськими і передбачають поєднання пояснень із демонстрацією музичних прикладів на інструменті. Проте ключову роль, на нашу думку, відіграє саме вербальна професійно-педагогічна комунікація.

Аналіз сучасних підходів до підготовки майбутніх учителів дозволяє виокремити важливий аспект – їхню підготовку до професійної комунікативної діяльності [5]. Цей процес науковці розглядають з різних точок зору: як складову педагогічної, комунікативної чи мовленнєвої культури, педагогічної майстерності, комунікативної компетентності чи потенціалу; як основу професійної взаємодії та побудови ефективних відносин у педагогічному середовищі.

Варто зазначити, що професійна підготовка вчителя досліджувалася в різних аспектах, зокрема, у працях О. Акімової [1], Л. Вовк [8], В. Галузяка [4], Н. Лазаренко [6], Н. Мозгальнової [10], В. Фрицюк [8], В. Шахова [9] та ін.; комунікативну компетентність досліджували Л. Башманівська, С. Василькевич, Г. Васьківська, О. Каленик, І. Плющай, І. Кучеренко, Л. Мамчур, Л. Мороз, Л. Шевцова, О. Ярошенко та ін.; професійну комунікативну компетентність – Т. Костолович, Я. Окопна та ін. Водночас, варто відзначити недостатню увагу науковців до проблеми підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації.

Метою статті є з'ясування особливостей підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації.

Слід зауважити, що вивчення питань якісного обміну інформацією між людьми, який є основою процесу комунікації, розпочалося ще в епоху античності. Це питання привертало увагу видатних філософів, просвітителів і педагогів, які заклали базові принципи успішної комунікації. Серед них – культура передачі та обміну інформацією, ідеї толерантності й рефлексивності у спілкуванні, поєднання вербальних і невербальних засобів комунікації, усвідомлення власного емоційного стану й розуміння аудиторії, дотримання етичних норм, а також вибір оптимального стилю подання інформації.

Попри багатовікову історію дослідження ефективної взаємодії людей і передачі інформації, сучасна наука досі не пропонує однозначного визначення поняття «комунікація». Загалом, поняття «комунікація» науковці трактують як процес обміну інформацією. Дослідники встановили, що мовлення є універсальним засобом комунікації, оскільки під час передачі інформації через мовлення втрати змісту повідомлення є мінімальними порівняно з іншими способами. Завдяки мовленню людина не лише передає інформацію, а й формує та виражає власні думки, оцінки, судження, демонструє ставлення до оточуючих, подій і вчинків, а також озвучує свої інтереси, прагнення й бажання.

Останнім часом з'явилося багато публікацій, переважно зарубіжних, в яких дослідники більш детально обґрунтовують проблему емоційного інтелекту і його значущість як інтегральної

властивості особистості у визначенні успіху будь-якої діяльності людини, зокрема комунікативної, за будь-яких умов. Нині досить поширеною є думка про те, що для ефективної комунікації особистості потрібен емоційний інтелект. Значну увагу цьому феномену приділив Д. Големан [11]. Науковець підкреслює, що справжнім показником успішності людини є не лише коефіцієнт інтелектуального розвитку (IQ), а передусім емоційний інтелект (EQ). Він визначає цей феномен як здатність усвідомлювати власні почуття та почуття інших, мотивувати себе та оточуючих до активної діяльності, а також управляти емоціями – як власними, так і в міжособистісних відносинах. Науковець окреслив шляхи розвитку таких важливих якостей, як самоконтроль, наполегливість, самомотивація, розуміння власних емоцій і емоцій інших, що сприяє успішній комунікації. Він також висунув твердження, що емоційний інтелект можна розвивати в будь-якому віці, і це дає його носіям значну перевагу над людьми з високим IQ у досягненні життєвих успіхів. Дослідник наголошує, що нездатність «читати» емоції інших або правильно виражати власні емоції призводить до постійного стану фрустрації, адже такі люди не спроможні розуміти нюанси міжособистісного спілкування. Ці висновки є надзвичайно важливими у контексті підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації.

Цілком погоджуємося з науковцем Е. Носенко [7], яка, ґрунтуючись на висновках зарубіжних дослідників та власних результатах дослідження, стверджує, що емоційний інтелект є дійсно дуже важливою інтегральною характеристикою особистості, яка реалізується в її здібностях розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний підтекст у міжособистісних стосунках, регулювати емоції таким чином, щоб за допомогою позитивних емоцій сприяти успішній когнітивній пізнавальній діяльності, долати негативні емоції, які заважають спілкуванню чи досягненню індивідуального успіху.

Погоджуючись з вищеназваними науковцями, вважаємо наявність розвинутого емоційного інтелекту в суб'єктів комунікації основою успішної професійно-педагогічної комунікації, в тому числі, майбутніх учителів музичного мистецтва. Загалом, варто зазначити, що вербальну комунікацію розглядають як комунікацію, що здійснюється шляхом мови (усної, писемної), яка має свої внутрішні закони, вимагає достатньо активної розумової діяльності та ґрунтується на певній системі ustalених норм [2].

Нам імпонує визначення професійно-педагогічної комунікації, запропоноване Н. Волковою, яка розуміє під нею систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків та взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою як вербальних, так і невербальних засобів, а також засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання та управління процесом комунікації, регуляції професійно-педагогічних відносин [2].

Повністю поділяємо думку науковців, що ключовим суб'єктом професійно-педагогічної комунікації є вчитель, у тому числі, музичного мистецтва. Його професійна діяльність, зокрема комунікативна, має бути спрямована на виконання суспільного завдання – формування гармонійно розвинутої особистості учня, в даному випадку, через засоби музичного мистецтва. Під час будь-якого комунікативного акту вчитель повинен реалізовувати основні професійні функції: навчання, виховання та розвиток особистості. При цьому виховання та розвиток мають відбуватися так, щоб учні не усвідомлювали, що вони є об'єктом цілеспрямованого впливу. Метою комунікації вчителя музичного мистецтва є не лише досягнення взаєморозуміння з учнем, а й стимулювання його всебічного й гармонійного розвитку. Це стає можливим, якщо педагог визнає унікальність кожного учня, враховує динамічність його змін, розуміє складність і багатогранність процесу розвитку, визначає довгострокові перспективи взаємодії, допомагає учневі відчувати впевненість у своїх можливостях і забезпечує успішне опанування знань та особистісне зростання. Вчитель повинен усвідомлювати, що головна відповідальність за успіх комунікації лежить саме на ньому як на фахівцеві – майстрові комунікації й професіоналу, здатному знайти ефективне рішення навіть у найскладніших ситуаціях [2].

У процесі підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації варто, на нашу думку, також розвивати комунікативну культуру здобувачів.

Варто зазначити, що комунікативна культура вчителя музичного мистецтва є невід'ємною складовою професійної педагогічної культури та культури особистості загалом. Вона формується на основі комунікативного досвіду, що включає знання, уміння та навички. Культура особистості не є простим відображенням суспільної культури, а становить рівень розвитку особистості, який проявляється у системі цінностей, стилі поведінки, діяльності та структурі свідомості. Формування культури особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва відбувається через взаємодію студента з різними чинниками та умовами, що впливають на нього. Саме культура, як її ядро, надає можливість студенту усвідомити себе, зрозуміти інших та будувати комунікацію відповідно до потреб особистісної, національної та світової культури [3].

Розглянемо окремі особливості освітньо-професійної програми «Музичне мистецтво» першого (освітньо-професійного) рівня спеціальності 025 Музичне мистецтво, яка має комбіновану (академічну та прикладну) спрямованість. Програма базується на концепції культурологічного

підходу в професійній музичній освіті, досягненнях сучасної мистецької педагогіки і є зорієнтованою на формування професійних компетентностей викладача музичних дисциплін відповідно до обраного фаху (інструментальних/музично-теоретичних/вокально-хорових).

Згідно з вказаною освітньо-професійною програмою, випускники мають здобути, з-поміж інших компетентностей такі, як: здатність здійснювати культурно-просвітницьку/лекторську діяльність у сфері музичного мистецтва; здатність використовувати засоби масової інформації для просвітництва, популяризації та пропаганди досягнень музичної культури; здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, композиторської, диригентської, педагогічної діяльності; здатність свідомо поєднувати інновації з усталеними вітчизняними та світовими традиціями у виконавстві, музикознавстві та музичній педагогіці; застосовувати теоретичні знання та навички в лекторській та / викладацькій практичній діяльності. Усі ці компетентності потребують від майбутніх вчителів музичного мистецтва готовності до професійно-педагогічної комунікації.

Крім того, майбутні вчителі музичного мистецтва в результаті засвоєння освітньо-професійної програми мають оволодіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом; вміти здійснювати педагогічну діяльність у галузі музичної освіти; використовувати на професійному рівні методи та прийоми викладання гри на інструменті / вокалу /диригування / теорії, історії музики; демонструвати музично-теоретичні, культурно-історичні знання з музичного мистецтва; демонструвати аргументовані знання з особливостей музичних стилів різних епох. Усе це також потребує готовності здобувачів до професійно-педагогічної комунікації.

Таким чином, підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації набуває особливої значущості. Відомо, що музично-виконавські навички педагога доповнюються виконавсько-мовленнєвими вміннями. У процесі розповіді про музику, яка є частиною педагогічної імпровізації, актуалізуються знання з теорії та історії музики, літератури, живопису, інших видів мистецтва, а також педагогіки, психології, методики тощо. Ці компетенції сприяють творчій взаємодії між учителем-музикантом і учнями.

Дослідники підкреслюють, що серед найефективніших форм роботи, які формують самостійність, здатність набувати нові знання та швидко їх застосовувати, важливе місце займає виконавська практика. Протягом багатьох років викладачі факультету мистецтв і художньо-освітніх технологій використовують цей метод у процесі навчання гри на різних музичних інструментах, зокрема акордеоні, гітарі, скрипці тощо.

Індивідуальні заняття викладача зі студентом створюють унікальні можливості для формування творчого мікросередовища. У такій атмосфері викладач може стимулювати прагнення до пошуку, визначати оптимальні шляхи організації та засвоєння матеріалу з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, а також забезпечувати атмосферу співтворчості.

Студента необхідно заохочувати до прояву ініціативи, підкреслюючи, що його спроби не будуть негативно оцінені чи покарані, адже це може придушити творчі наміри та можливості. Якщо у студента зникає віра в успіх, його діяльність починає орієнтуватися на уникнення помилок, конфліктів і ризиків, що блокує розвиток творчих процесів. Викладач повинен підтримувати ініціативність студента під час навчання гри на музичному інструменті, зокрема в питаннях вибору репертуару. Наші опитування свідчать, що найчастіше репертуар обирає викладач, проте важливо дати студенту можливість самостійно пропонувати варіанти музичних творів. Відстоювання студентом власної позиції як щодо репертуару, так і щодо варіантів власної інтерпретації творів також розвиває його готовність до професійно-педагогічної комунікації.

Варто зазначити, що критика студентських пропозицій має бути конструктивною і доброзичливою. Викладач повинен зберігати свій авторитет, водночас заохочуючи студента до незалежності у прийнятті рішень. Тільки подолання залежності від авторитету й уникнення тиску з боку інших дозволяє створювати щось нове, оригінальне та самобутнє. Психологічна безпека, заснована на доброзичливому ставленні викладача, сприяє розвитку креативності студента.

Важливим інструментом у стимулюванні творчого процесу є створення проблемних ситуацій. Завдання, розв'язання яких вимагає самостійного пошуку за підтримки викладача, активізують розумову діяльність, викликають інтерес і приносять емоційне задоволення. Наприклад, у роботі над інтерпретацією музичного твору викладач може підтримати цікаві та оригінальні ідеї студента. Якщо ж запропонований варіант не відповідає очікуванням, викладач має утриматися від негайної критики та запропонувати кілька інших підходів (наприклад, у запису чи у власному виконанні), уникаючи нав'язування конкретного рішення. Така ситуація невизначеності спонукає студента самостійно шукати найкращі засоби виразності, що сприяє формуванню його власного оригінального бачення й розвиває готовність до професійно-педагогічної комунікації.

Таким чином, ефективна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до професійно-педагогічної комунікації передбачає: розвиток мотивації, стимулювання творчо-пошукової діяльності, демонстрацію найкращих зразків професійно-педагогічної комунікації та створення у закладі освіти сприятливого середовища. Необхідно відходити від традиційної моделі управління

студентами, що зосереджується лише на зовнішньому контролі їхньої діяльності, на користь формування творчої незалежності й самостійності. Реалізація таких умов сприятиме ефективному професійному й особистісному становленню майбутніх учителів музичного мистецтва й позитивно впливатиме на їхню підготовку до професійно-педагогічної комунікації.

Література

1. Акімова О. В. Формування творчого мислення майбутнього вчителя: Монографія. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. 340 с.
2. Волкова Н. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації: дис. ... д-ра пед наук. Дніпро. 2006. 432 с.
3. Гаврилюк О.О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи: дис. ... канд пед наук. Кривий ріг. 2007. 229 с.
4. Галузяк В. М. Розвиток особистісно-професійної зрілості майбутнього вчителя: теорія і практика: монографія. Вінниця: Твори, 2021. 400 с.
5. Галузяк В. М. Формування особистісної готовності майбутніх учителів до педагогічного спілкування. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Випуск 20 / Редкол. І.А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. С. 299-306.
6. Лазаренко Н. І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2019. 365 с.
7. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. К.: Вища школа, 2003. 126 с.
8. Фрицюк В. А., Вовк Л.П. Акмеологічний підхід до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2016. Вип. 47. С. 68-72.
9. Шахов В. І., Шахов В. В. Особистісні детермінанти розвитку професійної самосвідомості в студентському віці. *Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів: монографія / Акімова О.В., Галузяк В. М. [та ін.]*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 217-230.
10. Творчо-професійний потенціал формування успішної особистості майбутніх учителів музики. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 304-308.
11. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Banta book, 1995. 352 p.

References

1. Akimova, O. V. (2013). *Formuvannia tvorchoho myslennia maibutnoho uchytelia: Monohrafiia* [Formation of creative thinking of the future teacher: Monograph]. Vinnytsia: TOV firma "Planer". [in Ukrainian].
2. Volkova, N. P. (2006). *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do profesiino-pedahohichnoi komunikatsii: Dysertatsiia doktora pedahohichnykh nauk* [Theoretical and methodological principles of training future teachers for professional-pedagogical communication: Doctoral dissertation]. Dnipro. [in Ukrainian].
3. Havryliuk, O. O. (2007). *Formuvannia komunikativnoi kultury maibutnikh uchyteliv zasobamy pozaaudytornoï roboty: Dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk* [Formation of communicative culture of future teachers by means of extracurricular activities: PhD dissertation]. Kryvyi Rih. [in Ukrainian].
4. Haluziak, V. M. (2021). *Rozvytok osobystisno-profesiinoï zrilosti maibutnoho uchytelia: Teoriia i praktyka* [Development of personal and professional maturity of the future teacher: Theory and practice]. Vinnytsia: Tvory. [in Ukrainian].
5. Haluziak, V. M. (2008). *Formuvannia osobystisnoi hotovnosti maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoho spilkuvannia* [Formation of personal readiness of future teachers for pedagogical communication]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: Metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, (20), 299-306. [in Ukrainian].
6. Lazarenko, N. I. (2019). *Profesiina pidhotovka uchyteliv u pedahohichnykh universytetakh Ukrainy v umovakh yevrointegratsii: Monohrafiia* [Professional training of teachers in pedagogical universities of Ukraine in the conditions of European integration: Monograph]. Vinnytsia: TOV "Druk plus". [in Ukrainian].
7. Nosenko, E. L., & Kovryha, N. V. (2003). *Emotsiyni intelekt: Kontseptualizatsiia fenomena, osnovni funktsii: Monohrafiia* [Emotional intelligence: Conceptualization of the phenomenon, main functions: Monograph]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
8. Frytsiuk, V. A., & Vovk, L. P. (2016). *Akmeolohichni pidkhid do vyvchennia problemy profesiinoho samorozvytku maibutnoho uchytelia* [Acmeological approach to studying the problem of professional self-development of a future teacher]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika i psykhologhiia*, (47), 68-72. Vinnytsia: VDPV im. Mykhaila Kotsiubynskoho. [in Ukrainian].
9. Shakhov, V. I., & Shakhov, V. V. (2016). *Osobystisni determinanty rozvytku profesiinoï samosvidomosti v studentskomu vitsi* [Personal determinants of the development of professional self-awareness in student age]. In Akimova, O. V., Haluziak, V. M., et al. *Rozvytok profesiino vazhlyvykh yakosteï u maibutnikh uchyteliv: Monohrafiia* (pp. 217-230). Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD". [in Ukrainian].
10. *Tvorcho-profesiyni potentsial formuvannia uspishnoi osobystosti maibutnikh uchyteliv muzyky* [Creative and professional potential of forming a successful personality of future music teachers]. (2014). *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka*, (1), 304-308. [in Ukrainian].
11. Goleman D. (1995). Emotional Intelligence. New York: Banta book, 352 p. [in English].